

Олеся Барташук
(Хмельницький)

КАЛЕНДАРНІ СВЯТА В УМОВАХ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (за матеріалами Хмельницького Поділля)

Свята як етнокультурне явище є певною формою життя етносу. Історія їх вивчення доводить тісний зв'язок з умовами життя громади, зі способами добування основних засобів існування, формуванням та розвитком світосприйняття і вірування.

Зі зміною способу життя, соціального оточення та світогляду змінюється й перелік святкових дат, і зміна ця – частина загальних трансформацій, що відбуваються в культурі етносу під впливом найрізноманітніших факторів: соціально-економічних умов, політичного устрою, суспільної свідомості, що виявляється в змінах системи цінностей.

Так, у 1918 році переможна диктатура пролетаріату встановила спеціальним декретом

свої державні свята, котрі замінили більш як 30 державних свят дореволюційної Росії, серед яких домінували релігійні¹. Із цього ж часу відбувається тривалий процес формування «нового червоного календаря», «не позбавлений помилок та прорахунків»².

Об'єктивним наслідком оформлення державного суверенітету України в 1991 році стало формування нової системи свят, нове структурування часу, тобто в пострадянський період святковий календар українців укотре зазнав значних трансформацій. Деякі з тих свят, що за десятиліття радянської влади прижилися в побуті й отримали стабільну традицію, зникли, інші змінили назву, одночасно активно відбувається процес входження нових свят і пам'ятних дат у календар.

Значний інтерес, що виник до традиційних календарних свят за роки незалежності, вимагає посиленої уваги до того, які традиції існували в даному етнорегіоні, що слугувало витоками цих свят, якими були їх функції та як змінилася роль і функції свят у радянському суспільстві й у пострадянський період. Прагнення до самопізнання і процес створення сучасних обрядів, ритуалів, свят зумовили увагу суспільства до вивчення традиційної культури й висунули своєрідне соціальне замовлення на дослідження сучасного стану святково-обрядової сфери.

Саме тому вивчення свят, дослідження їх сучасного стану та процесів трансформації є актуальним і необхідним завданням етнологічної науки.

На сьогодні в Україні відзначають дев'ять державних свят: Новий рік, Різдво, Пасху, Трійцю, Жіночий день, День солідарності трудящих, Всесвітній день миру, День Перемоги, День Конституції України, День Незалежності України. Отож, до розряду державних через суспільно-політичне значення та національні цінності віднесено і ряд традиційних народних календарних свят, і свята, уведено в радянський час, що вже узвичаїлися в народному побуті, та нові свята, пов'язані зі становленням державності.

Поряд з державними святами, котрі офіційно вважаються вихідними днями, значну роль у святковому календарі за доби незалежності відведено датам традиційного агрокалендаря, що відповідає як сезонним змінам у природі, так і регламентації праці традиційно аграрно орієнтованого подільського регіону, і саме ці святкові дати визначають регіональні особливості святкового календаря подолян.

Святкування дат народного календаря відбиває світоглядні уявлення подолян про сакралізацію часу, зміну святкових і буденних днів. Однак в побуті краян досить стійкою є традиція, вироблена за десятиліття радянської влади: з пересторогою ставитися до виконання певних видів домашньої роботи в дні католицьких свят. Цьому значною мірою сприяє велика кількість змішаних шлюбів: «Хто його зна, чия Паска (чи Різдво) правильніше, то й не тра нічого робити в ці дні»³.

Вплив церкви на сферу народної календарно-обрядової звичаєвості подолян та на суспільну свідомість загалом сприяє узгодженню традиційних обрядових явищ народного календаря з вимогами церковних канонів. Варто відзначити, що цей вплив спостерігається не лише в народному агрока-

лендарі – усе впевненіше наповнюються церковними ритуалами багато державних свят, які залишилися від «червоного радянського» календаря або з'явилися на виклики утвердження державності. Всесвітній день миру, День Перемоги, День Конституції України, День Незалежності України, День пам'яті жертв Голодомору і політичних репресій у своїй структурі на Поділлі містять громадські панахиди, супроводжені релігійними відправами.

Така різномірність святкових дат спонукала нас до польових досліджень з метою визначення реального стану наповнення святкового календаря подолян на вісімнадцятому році незалежності, що й буде метою нашої статті. Для цього ми використали метод включеного спостереження та провели анкетування (опитано 287 респондентів різного віку, освітнього рівня, роду занять із сільської місцевості й міст, які вважають себе православними).

Визначено, що найшанованішими календарними святами в усіх категорій подолян є Різдво і Великдень (97 %). 92 % молоді й респондентів середнього віку (до 50 років) відзначили серед улюблених та шанованих свят і Новий рік, а от подоляни старшого віку зазначили, що Новий рік – це не народне і не релігійне свято, а лише календарна дата чи «советське» свято. Найчастіше аргументували тим, що «яке ж це свято, як у церкві не правиться»⁴. Такі факти свідчать як про зростаючий вплив церкви на всі сфери життя населення краю, так і про досить стійкі світоглядні уявлення в середовищі подолян про сакральність святкового часу. Натомість 63 % подолян святкують Старий Новий рік як у родині, так і в трудових колективах, розважальних закладах.

76 % опитаних подолян назвали улюбленим серед календарних свят 8 Березня, причім не лише в суспільно-громадських формах, але і в значному розвитку хатньо-родинного плану (вихідний день, святковий стіл, родинна трапеза, гостювання, пошанування бабусь як старійшин роду тощо). 23 лютого за традицією відзначають у домашніх умовах, трудових колективах, шкільних або студентських аудиторіях 52 % опитаних подолян. Спроба за роки незалежності перенести це свято, що в радянські часи було в стійкій гендерній парі з 8 Березня як день, коли вітають чоловіків різного віку, на 6 грудня не отримала належної підтримки в середовищі подолян, особливо в традиціях родинного святкування. На відміну від дати 6 грудня, що є переважно професійним святом військових, 23 лютого залишилося

Днем чоловіків, коли вони отримують вітання незалежно від віку та роду занять.

Досить значний відсоток подолян (74 %) святкують Трійцю, що пов'язано насамперед зі статусом неробочого дня цієї календарної дати. Однак ще одним фактором глибокої вкоріненості Трійці в традиційний календар подолян є живучість ритуалів хатньо-родинного плану святкування, оскільки ще на початку ХХ ст. Трійця, нарівні з Різдом і Паскою, належала до найшанованіших релігійних свят на Поділлі⁵. Проте крім клечання помешкання зіллям, відвідування церкви або проведення храму в окремих селах наші респонденти не змогли назвати інших зеленосвятських ритуалів громадського плану. Респонденти старшого віку називали серед особливостей церковного змісту троїцьких ритуалів на Поділлі поминання самогубців: лише раз на рік на це свято за їхні душі подають у церкву мисочку і замовляють заупокійні молитви⁶.

Більше 71 % опитаних різного віку відмітили величезне значення для родини та громади загалом традиційних поминальних днів на Трійцю і Провідну неділю (з локальними варіантами в термінах). Однак респонденти зосереджувалися переважно на морально-етичному значенні ритуалу відвідування могил родичів, світоглядно-магічна основа культу предків за десятиліття антирелігійної пропаганди та формування матеріалістичних поглядів на світ розмилася. Цьому значною мірою також сприяла та сприяє позиція християнської церкви, що веде боротьбу з пережитками язичництва, знищуючи значну кількість народних поминальних ритуалів у циклі календарної звичаєвості. Зокрема, багато респондентів зазначали в анкетах, що за останні 10–15 років під впливом церкви зникла традиція проведення спільної трапези на кладовищі.

Поминальні мотиви простежуються і у святкуванні Дня Перемоги, який відзначають 84 % подолян. Форми святкувань названі найрізноманітніші: традиційні ще за часів Радянського Союзу паради – святкова хода до пам'ятників Воїнам-визволителям чи Воїнам-односельчанам, перегляди телерепортажів зі святкових заходів у столиці, спеціальні телепередачі, святкові концерти, святкова трапеза з обов'язковими поминальними тостами, виїзд на природу тощо.

68 % респондентів відмітили серед найбільш шанованих у громаді (часто це поняття замінюється у відповідях на колектив: це і коло друзів, і колеги по роботі, і сільська гро-

мада, і учнівський клас чи студентська група тощо) свято 1 Травня – День солідарності трудящих (Травневі свята, майовка, з огляду на велику кількість вихідних днів та розвинуену систему суспільно-громадських форм святкової комунікації: виїзди на природу родинами, трудовими колективами – так звані майовки, особливо поширені за останні кілька років туристичні поїздки на «майські празники» в Карпати, на море, за кордон тощо). За роки незалежності зникли демонстрації як форми офіційного суспільно-громадського вияву святкування Першотравня, однак натомість особливого значення набули родинні форми, коли завдяки декільком вихідним дням, що припадають на свята, збираються родини, виконують великі об'єми господарських робіт на присадибних чи дачних ділянках. Обов'язково відбуваються традиційні для народних свят застілля та гостювання.

62 % респондентів усіх вікових категорій до широко поширених святкових дат на Поділлі віднесли святкування зимового Святого Миколая. Молодь віддала перевагу святкуванням хатньо-родинного плану (символічні подарунки) і суспільно-громадських форм: гостювання, могорич, який виставляють Миколи чи ті, хто є Миколайовичем (Миколаївною), а люди старшого віку відзначили переважно релігійно-церковні традиції, наголошуючи, що компанії водити в цей час не слід, «бо піст».

26 % молодих респондентів (переважно учнівська і студентська молодь) серед улюблених календарних традицій назвали врожіння на Андрія або проведення Андрієвських вечорниць у навчальних закладах. І лише в окремих подільських селах (Воронківці Старокостянтинівського р-ну, Кузьмин, Баглайки Красилівського р-ну, Лідихівка Теофіпольського р-ну та ін.) за традицією випікають калиту, проте особливих обрядодій з нею не проводять.

Лише 7 % з опитаних назвали серед свят, що мають традиції в колі родини або друзів, купальські обрядодії, до того ж, що особливо цікавило нас із погляду механізму ретрансляції календарних обрядів, інститутом відродження традицій за часів незалежності все частіше стає не родина, а школа чи інші громадські об'єднання (сільська рада, працівники клубу, районний Будинок культури, профспілкова організація місцевого сільгосп підприємства тощо). Саме своїми зусиллями вчителі та учні організують уже понад десять років святкування Купала в с. Остапківці Городоцького району. Це костюмоване видовище, розробле-

не за сценаріями, які друкують в освітянській періодиці (у журналах «Позакласний час», «Розкажіть онуку», «Бібліотечка вчителя початкових класів», «Бібліотечка вихователя дітей дошкільного віку», «Берегиня»), та за спогадами місцевих старожилів, збирає щороку 7 липня на подвір'ї місцевої школи багато людей. Також більшість респондентів зауважили, що сьогоднішнє святкування Купала, навіть у порівнянні із 60–80-ми роками ХХ ст., значно збіднилося. Зникають традиції хатньо-родинного плану та громадські форми святкувань статево-віковими групами. «Раніше на Купайла так було весело, молодь збиралася коло ставка та чудила. І ніякої горілки не було, а тепер молодь не бачить Купала, аби Іван – то давай горілку. Тепер купаюця в горілці»⁷. Респонденти засвідчили переважно громадсько-церковні форми святкування Купала: оскільки в цей день обов'язково відбувається служба в церкві, то й робити нічого по господарству не можна, окрім догляду за худобою.

Найбідніший план-зміст у хатньо-родинному й суспільно-громадському плані (4 %) визначили жнивварські й петрівчані обряди. Лише респонденти старшого і похилого віку згадували, що колись у колгоспі святкували зажинки чи обжинки всі гуртом, з відповідною хліборобською атрибутикою та символікою, зуміли пригадати тексти жнивварських пісень, назвати місце їх виконання в обряді. На зникнення петрівчаних ритуалів мала вплив як тенденція до виключення з побуту та календаря багатьох народних свят з боку церкви ще від кінця ХІХ ст., так і нігілістична позиція радянської ідеології, яка під гаслом боротьби з «релігійними пережитками» десятиліттями відкидала всі народні традиції, не дуже вдаючись у виокремлення серед них тих, що позбавленні релігійно-християнського елемента. А от на зникнення жнивварських традицій, що були досить поширені в трудовому календарі ще за радянських часів, значно вплинуло масове зникнення за роки незалежності на Поділлі колгоспів та повернення до фермерських чи індивідуальних форм господарювання. Тому до обрядів пошанування врожаю на сучасному етапі подоляни найчастіше відносять Медовий і Яблучний Спас (58 % респондентів), а серед обов'язкових ритуалів переважно згадували освячення дарів нового врожаю в церкві та подекуди відвідування могил родичів, «щоб покласти на могилку свяченого»⁸.

Серед сільського населення Центрального Поділля переважно втрачені традиції свят-

кування Колодія, а Масляну (особливо в містах) більше знають як свято проведів зими, і лише 18 % назвали Колодку святом, що має суспільно-громадський зміст із відповідними ритуалами та супровідним фольклором. У містах залишилися стійкими традиції громадського святкування проведів Зими, що перейшло з радянських часів, тому 48 % саме це свято віднесли до традиційних.

Багато свят народного календаря були віднесені переважно до християнсько-церковного плану, тобто респонденти старшого покоління називали їх як свята, коли вони відвідують службу в церкві, але вдома чи статево-віковими групами ніяких обрядодій не проводиться. Винятками є лише ті календарні дати, на які припадають Храмкові свята в населених пунктах (Покрова, Дмитра, Михайла, Миколи та ін.), коли до християнсько-церковного плану долучається ще й хатньо-родинний: відбуваються святкові вечери, приїжджають на гостину діти, які не дуже далеко живуть, куми чи родина з ближніх сіл, однак урочистості тривають лише впродовж одного дня.

Значне занепокоєння викликає той факт, що понад 36% опитаних (студентська і шкільна молодь, люди середнього віку) до улюблених календарних свят віднесли ще й день Святого Валентина, указавши, що інформацію про нього вони отримують зі ЗМІ, мережі Інтернет, у навчальних та розважальних закладах, а святкують в колі колег, друзів та сім'ї. Серед найпоширеніших ритуалів назвали використання спеціальної святкової атрибутики, обмін подарунками, участь у святково-розважальних заходах.

14 % молоді до календарних свят, що мають традиції проведення в школі та студентських молодіжних гуртах, віднесли Хеллоуїн, цінуючи це свято «за його карнавальність, розкату і невимушену веселість»⁹. І якщо Хеллоуїн переважно святкує молодь у містах, то ритуали Дня всіх закоханих знаходять жваву підтримку і серед сільської молоді.

Проведений моніторинг свят зафіксував певну хаотичність у традиціях святкування, оскільки всі свята існують одночасно, а тому відбуваються мутації; ритуали календарних і релігійних свят заповнюють обрядовість державних дат, а взяті за основу європейські й американські традиції набувають досить помітних українських особливостей і нюансів.

Ці факти є свідченням глибини глобалізаційних процесів, коли завдяки розвитку ЗМІ, індустрії розваг, через засилля атрибу-

тики та доступності інформації про традиції святкування чужих свят вони обростають ритуалами і вводяться у святковий календар. А ще значну роль у їх поширенні відіграє той факт, що еволюція календарної звичаєвості ще з кінця XIX ст. відбувається шляхом переведення більшості традицій у сферу суто родинного святкування, з одного боку, та, з другого, – молодіжних розваг. Саме тому молодь упродовж багатьох десятиліть відбирала у святкуваннях те, що їй було зрозуміле і відповідало її інтересам.

Отже, святковий календар подолян за доби незалежності становить поєднання офіційних державних, народних аграрних, календарних і значної кількості як тих свят, чії традиції сформувалися ще в «червоному календарі», так і нових. Їх аналіз дозволив визначити, що на ставлення подолян до тієї чи іншої календарної дати впливає не лише статус свята як державного, бо, наприклад, таких, хто святкує День Незалежності України ми визначили лише 29 % (святкують за родинною трапезою, у колі друзів чи беруть участь у громадських заходах), а День Конституції України ще менше – 11 %, і лише тому, що це вихідний день – велике значення має вкоріненість традицій, зв'язок з народним агрокалендарем, розробленість ритуалів та атрибутики, активна державна підтримка та пропаганда через ЗМІ. Зокрема, активно формуються загальноукраїнські суспільно-громадські (церква–влада–громада) і хатньо-родинні ритуали відзначення Дня пам'яті жертв Голодомору і політичних репресій і Дня Свободи, що дістали за останні роки значну державну підтримку й фінансування. Завдяки значній комерціалізації обростають ритуалами Хеллоуїн і день Святого Валентина, стаючи святами шкіл, офісів, підприємств громадського харчування тощо.

За результатами аналізу сучасного святкового календаря подолян можемо констатувати, що процес його формування на регіональному рівні, як і загалом у загальноукраїнському контексті, не завершився. У святковому календарі подолян неофіційно вкорінені як Всесвітній день сміху (1 квітня), так і день визволення окремих населених пунктів Хмельниччини від фашистських загартників. Тобто, на сучасному етапі святковий календар подолян – це складне поєднання традиційних народних (аграрних і православних), громадських (державних, професійних, сезонних, фольклорних) і пам'ятних дат (річниця). Також дедалі більше

обростають ритуалами, як данина глобалізаційним процесам, нові свята, чужі українським традиціям.

Перспективи подальших досліджень можуть стосуватися встановлення співвідношення хатньо-родинних, суспільно-громадських і церковно-громадських форм святкування дат сучасного святкового календаря подолян та їх співвіднесеність із загальноукраїнським контекстом. Досить цікавими, на наш погляд, видаються дослідження тих свят у сучасному календарі, які не мають своєї специфічної обрядовості, порівняно з тими, що нею наповнені.

Примітки

¹ Александров В. А. Русские : монография / [отв. ред. : В. А. Александров, И. В. Власова, Н. С. Полищук]. – М. : Наука, 1999. – С. 583.

² Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні / Ю. Климець. – К. : Наукова думка, 1990. – 142 с.

³ Записано від Ганни Іванівни Шкодяк, 1928 р. н., у с. Варівці Городоцького р-ну Хмельницької обл.

⁴ Записано від Євдокії Іванівни Котелюк, 1912 р. н., у с. Копачівка Деражнянського р-ну Хмельницької обл.

⁵ Теодорович М. І. Волинь в описах міст, містечок і сіл в церковно історичному, географічному, етнографічному, археологічному і ін. відношеннях: історико-статистичний опис церков і парафій Волинської єпархії. – Почаїв : Типографія Почаєво-Успенської Лаври, 1899. – Т. IV. – С. 115–153.

⁶ Записано від Галини Василівни Бровко, 1935 р. н., у с. Ярославка Летичівського р-ну Хмельницької обл.

⁷ Записано від Ніни Миколаївни Олійник, 1927 р. н., у с. Міцівці Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.

⁸ Записано від Нагорної Ганни Іванівни, 1947 р. н., у с. Лозове Деражнянського р-ну Хмельницької обл.

⁹ Гаєвська Т. І. Народна обрядовість в незалежній Україні : дис. ... канд. іст. наук : спец. 17.00.01 / Тетяна Іллівна Гаєвська. – К., 2006. – С. 167.